

- Suomalais-Ugrilainen Seura 1883–2008.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1172. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SETÄLÄ, E. N. 1896: Suomalaisen sanakirjatyön ohjelmasta. – *Suomi* 3:13 s. 89–95.
- 1898: Ensimmäinen suomen kielen sanakirja. – *Kirjailija-albumi 20-vuotisen kustantajatoimen johdosta 1878–1898* s. 311–317. Porvoo: Werner Söderström.
- 1904: H. G. Porthan Suomen kansallisen tieteen perustajana. – *Valvoja* s. 207–214.
- 1911: Ein Plan für finnisch-ugrische Wörterbücher. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 9 s. 1–16.
- 1916: Suomensukuisten kansojen esihistoria. – *Maailmanhistoria II* s. 476–516. Helsinki: Tietosanakirja-Osakeyhtiö.
- 1920: Valvoja. Keskuslaitos suomalaista ja kansainvälistä kulttuuritutkimusta varten. – *Valvojan Kalevalavihko* s. 57–67.
- 1929 [1919]: Keskuslaitos suomalaista ja kansainvälistä kulttuuritutkimusta varten. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 43 s. 71–81.
- 1931: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura satavuotias. – *Virittäjä* 35 s. 1–5.
- TANNER, SATU 2007: *Salaperäinen suomen suku*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk3/Suomen_suku.pdf (24.2.2014).
- VARES, VESA – HÄKKINEN, KAISA 2001: *Sanan valta. E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnallinen ja tieteellinen toiminta*. Helsinki: WSOY.
- VILPPULA, MATTI 1976: Murren sanakirjan etäistä taustaa. – Tuomo Tuomi (toim.). *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa* s. 67–70. Suomi 121:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

E. N. Setälä – hämmästyttävän nykyaikainen etymologi

Jo ennen Setälää suomalaisessa etymologian tutkimuksessa on karkeasti erotettavissa kaksi linjaa, jotka molemmat ulottuvat tähän päivään saakka. Ensinnäkin on tutkijoita, jotka ovat kiinnostuneita suomesta ja sen sukukielistä, mutteivät pidä naapurikielten osaamista kovin tärkeänä. Näitä etymologeja kiehtovat tavallisesti yhtäläisyydet suomessa ja muualla uralilaisessa kieliperheessä samankuuloisten sanojen välillä. Niitä he mielellään yhdistelevät laajoiksi sanapesyeiksi uskoen löytävänsä niistä ikivanhoja, unohtuneita yhteyksiä sanojen merkityksen ja äänneasun välillä ja pitävät äännesymbolistisista, ekspressiivisistä ja deskriptiivisistä selityksistä.

Toiseksi on etymologeja, jotka pitävät tärkeänä paitsi sukukieltemme myös kaikkien niitä ympäröineitten erisukuisten, useimmin indoeurooppalaisten kontakti-

kielten osaamista. He asettavat niin laina-etymologioille kuin omaperäisille rinnastuksillekin yhtä ankarat tarkan äänteellisen ja merkitysvastaavuuden kriteerit eivätkä mielellään spekuloi vaikeasti todistettavilla väitteillä muodon ja merkityksen muinaisista yhteyksistä. Tähän jälkimmäiseen joukkoon kuului E. N. Setälä.

Setälää ja Setälän koulukuntaa on vuosikymmeniä myöhemmin syytetty jopa lainasanavastaisuudesta (etenkin Nilsson 2001: 181). Väite ei voisi olla kauempana totuudesta. Setälä jatkoi tärkeimmän opettajansa ja myöhemmän apensa, tanskalaisen Vilhelm Thomsenin työtä tutkimalla itämerensuomen tunnettuja lainakerrostumia – balttilaista, germaanista ja slaavilaista. Toki Setälä selvitti myös uralilaisten kielten keskinäisiä sanastosuhteita ja löysi useitten suo-

men sanojen vanhat omaperäiset juuret. Etäsukukielistä kerätyn sanastomateriaalin tuella Setälä aloitti suomalais-ugrilaisien kielten kaikkein vanhimpien indoeurooppalaisten kerrostumien – arjalaisten, esiarjalaisten ja kantaindoeurooppalaisten lainojen – tutkimuksen.

Tutkimushistoriaan perehtyessäni olen havainnut, että lainasanoja vieroksuva etymologinen suuntaus alkoi voimistua uudelleen vasta Setälän koulukunnan väistyessä seuraavan sukupolven tieltä 1920- ja 30-lukujen vaihteessa. Sodan jälkeen tämä omaperäisiä ja onomatopoeettis-deskriptiivisiä oletuksia lainaselitysten kustannuksella suosinut suuntaus oli suomalaisten fennougristien keskuudessa lähes yksinomainen, kunnes germanisti Jorma Koivulehto vihdoin 1970- ja 80-luvuilla onnistui taas herättämään fennougristien kiinnostuksen indoeurooppalaisiin naapurikieliimme ja siihen valtavaan merkitykseen, joka niillä on ollut suomen sanaston muotoutumiselle.

Setälän metodit ja lainaetymologiat

Setälän laaja perehtyneisyys indoeurooppalaisiin kieliin juontuu hänen nuoruutensa pitkiin opintovierailuihin Euroopan yliopistoissa. Muut fennougristit retkeilivät samanikäisinä kielemnäyhteitä keräämässä pitkin Venäjän metsätaipaleita ja Siperian jokia, joten Setälää voi tässä moittia mukavuudenhalusta, mutta molemman laisista matkakokemuksista oli valtava hyöty suomalais-ugrilaiselle kielentutkimukselle. Setälä oli oppineisuutensa takia oikea mies johtamaan fennougristiikan kehitystä Suomessa. Ei ole yhtään liioiteltua sanoa, että hän toi Suomeen historiallisen kielitieteen. Hän toi sen Ruotsista, Tanskasta ja Saksasta 1890-luvun alussa, jolloin nuorgrammaattinen koulukunta oli jo toistakymmentä vuotta ehtinyt uudistaa lingvistiikkaa eksaktin tieteen suuntaan. Nuorgram-

matiikka oli ehtinyt saada jo kritikkonsa, joita Setälä myös kuunteli. Setälän tutkimusmetodit eivät siksi olleetkaan pelkkää nuorgrammatiikkaa eikä hän ollut jäykän dogmaattinen.

Setälä julkaisi lukuisia etymologioita, joita hän todisteli laajasti niin äänteellisin kuin semanttisinkin kriteerein selvittäen myös lähtökielen sanan etymologista taustaa, kuten hyvin perustellun lainaetymologian yhteydessä kuuluu tehdä. Tässä hän poikkesi useimmista aikalaisistansa, joilla oli tapana esittää etymologioina satunnaisia sanarinnastuksia esimerkiksi alaviitteissä. Suomen etymologian eräänlaisena ennätyksenä voi pitää Setälän suurtyötä (1932), 654-sivuista suurteosta *sampo*-sanana alkuperästä. Tietenkään kaikki Setälän etymologiat eivät pidä paikkaansa nykytietämyksen valossa, sillä vanhoja argumentteja on kumoutunut sitä mukaa kuin uusia on löytynyt.

Setälän aikaan esimerkiksi ei tunnettu strukturaalista fonologiaa, jonka Koivulehto on osoittanut hyvin tärkeäksi välineeksi etymologialle. Fonologian ja fonotaksin tuntemuksen puute tavallaan johti Setälän kehittämään epäonnisen uralilaisen kantakielen astevaihteluteoriansa, josta hän sai paljon huonoa mainetta. Sen yhteydessä unohdetaan usein, että saman aikakauden ruotsalaiset tutkijat rekonstruoivat samalta teoreettiselta taustalta yhtä lailla epätodennäköisiä laajoja vokaali- ja konsonanttisysteemejä kantskandinaaviin.

Setälä osasi asettaa monet sanat oikeaan lainakerrostumaan Thomsenia paremmin, koska hänellä oli käytettävissään aikalaistensa tutkimusmatkoilla keräämiä tietoja näitten sanojen levikistä eli mahdollisista vastineista suomen etäsukukielissä. Thomsenilla ei vielä ollut juuri mahdollisuuksia tehdä lainasanoista päätelmiä niitten suomalais-ugrilaisen levikin pohjalta. Ainoana varmasti balttilaiskontakteja vanhempana lainana hän

mainitsi sanan *sata*, jonka vastineet ulottuvat ugrilaisiin kieliin saakka (Thomson 1869: 2–3, 1890: 75). Setälä, Paasonen ja muut suomalaistutkijat löysivät lukuisia vähintään yhtä vanhoja lainoja. Thomsenin balttilaisperäisinä pitämistä lainoista Setälä osoitti vanhemmiksi sanat *utare* ja *porsas* (Setälä 1896: 405–406, 1900: 31–32).

Edelleen oikeana pidettävän lainaetymologian Setälä esitti myös sanoille *aina*, *aivan*, *hirsi*, *juhla*, *kaarna*, *kouko*, *kuokka*, *metu*, *pelastaa* ja *purilas*. Joukossa on arjalaisia, germaanisia, slaavilaisia ja balttilaisia lainoja. Setälä täsmensi germaanisten lainojen kronologiaa: kun Thomson vielä jakoi ne skandinaavisiin ja goottilaisiin lainoihin, Setälä (1906) löysi vielä vanhemman, kantagermaanisen kerrostuman. Hän myös ensimmäisenä esitti, että itämerensuomessa saattaa olla erityisen varhaisia, paljon vanhoja venäläislainoja-kin aiempia slaavilaisia lainoja, kuten *hirsi*, jossa suomen *h* < *š. Havainto ei ollut yksin Setälän: hän viittaa sen yhteydessä Mikkolaan ja Veskeen (Setälä 1891: 303–

304). Tähän ajatukseen alettiin Suomessa laajemmin uskoa vasta 1990-luvulla, sadan vuoden vieroksunnan jälkeen.

Setälän kulttuurihistorialliset päätelmät etymologioitten pohjalta

Setälä määritteli fennougristiikassa paitsi lainaetymologioitten ehtoja myös rajoituksia niiden pohjalta tehtäville päätelmille. Setälän aikaan oli vielä tavallista vetää yhtäläisyysmerkit lainasanan, varsinkin kulttuurisanan alkuperän ja sen tarkoitteena olevan innovaation tai ilmiön alkuperän välille. Valitettavasti vastaavia väitteitä tapaa edelleen tieteellisessäkin kirjallisuudessa historialliseen kielitieteeseen vähän perehtyneitten kirjoittajien teksteissä. Setälä kumminkin jaksoi monta kertaa muistuttaa siitä yksinkertaisesti totuudesta, että kielistä katoaa aina välillä sanoja ja niiden tilalle lainataan uusia, ilman että laina merkitsi mitään muutosta kielenpuhujain kulttuurissa. Näin hän muotoili asian arvostellessansa Ivan Smirnovin kirjaa *Vostočnyje finny*:

Professori Setälä ja maisteri E. A. Saarimaa veneessä matkalla Pizaan. Kuva: Vilho Setälä 1912, Museovirasto.

Wenn wir z. b. nur daran denken, dass die finnen namen der körpertheile, wie *hammas* 'zahn', *kakla*, *kaula* 'hals', *napa* 'nabel' dem litauischen entlehnt haben, so muss man sich ja davon überzeugen, dass das fehlen des wortes nicht immer das fehlen des gegenstandes oder des begriffs bezeugt, sondern dass das eigne wort auch aus ganz zufälligen gründen und ohne zwingende notwendigkeit durch ein fremdes ersetzt worden sein kann. Ist dies aber richtig, so müssen alle negativen schlüsse (wenn man aus dem fehlen des wortes auf das fehlen des gegenstands schliesst) an und für sich als mehr oder weniger zweifelhaft bezeichnet werden. Einiges gewicht muss natürlich auf das nichtvorhandensein eines wortes gelegt werden, aber viele andere thatsachen müssen mit in betracht gezogen werden, ehe man auf grund eines solchen negativen verhältnisses einen schluss zieht. Viel wertvoller sind die positiven schlüsse, d. h. wenn man aus dem faktum, dass verwandte sprachen ein gemeinsames wort für einen begriff haben, schliesst, dass auch der begriff selbst bekannt war; nur mit solchen positiven fallen verglichen können die negativen verhältnisse einen wert haben. (Setälä 1900: 7–8.)

Setälä historiallis-vertailevan kielentutkimuksen puolustajana

Setälä oli poliittisesti aktiivinen fenomaani, mutta tutkijana hänen ankara tieteellisyyden vaatimuksensa ei antanut sijaa kansallisromanttisille kuvitelmille rodullisesti, kulttuurisesti ja kielellisesti yhtenäisestä kansasta, jonka kielelliset, arkeologiset ja biologiset juuret löytyisivät samalta suunnalta:

Kieltämätöntä on, ettei kieli osoita kansan rotua, sillä rodultaan sekoitta-

mattomia kansoja tuskin on olemassa, mutta eihän tässä olekkaan kysymys jonkun ihmisrodun historiasta. Kieli se kuitenkin on kansallisuuden varsinainen tunnusmerkki, ja luullakseni lopulta ainoa, josta voi kiinni pitää. Täytyyhän Suomen kansan esihistorian seurata taaksepäin sitä kansaa, joka on puhunut semmoista kieltä, joka nykyaikaan jatkuu suomen kieleenä – mitä muuta kansaa tai »rotua» se voisi seurata? (Setälä 1894a: 536.)

Suomensukuisilla kansoilla tarkoitetaan niitä kansoja, jotka puhuvat suomen kielen kanssa sukulaisuudessa olevia kieliä. Tämä huomautus ei ole tarpeeton, sillä kielisukulaisuus ei todista ruumiillista eli rodullista sukulaisuutta, se todistaa ainoastaan, että asianomaiset kielet ovat saman olennaisesti yhteisen kantakielen muodoksia eli muunnoksia. (Setälä 1916: 476.)

Terävin argumentein Setälä vastusti perustelemattomia väitteitä suomalaisten kielen ja kulttuurin vuosituhansien mitaisesta jatkuvuudesta. Ikävä kyllä tällaisetkin teoriat yleistyivät uudelleen hänen aikansa jälkeen. Siksi Setälän julkaisuissa tällaiset älähdykset ovat vielä nykypäivänkin kielihistorioitsijalle virkistävää, joskus suorastaan terapeuttista lukemista:

Hra W. näyttää todellakin olevan taipuvainen pitämään semmoista seikkaa, kuin kiviaseiden käyttämistä jonkinlaisena kansallisuuden tunnusmerkkinä, vaikka hän kyllä myöntää, että »yleensä ei muinaiskalusta voi päättää niiden käyttäjäin kansallisuutta». Hänen ajatuksensa mukaan koillis-Euroopan kivikausi ja sen pääasiassa yhtäläiset muodot viittaavat yhden ainoan kansan olemassaoloon näillä mailla; koska ei arkeologinen tutkimus ole voinut osottaa mitään erityisiä katkeamisia tässä kivi-

kaudessa, niin hra W. lisäksi päättää näiden seutujen asujanten halki koko kivikauden olleen samaa kansaa, ja koska vihdoinkin Tacitus puhuu »Fenneistä», jotka kai ovat asetettavat Suomen lahden eteläpuolisille alueille, siis juuri kielimiestenkin olettamaan yhteissuomalaiseen kotiin, ja joilla hän kai tarkoittaa suomalaisten esi-isiä, niin olivat siis koillis-Euroopan asujatmet ikivanhoista ajoista kaiketi olleet suomalaisia. Tämä todistusten jakso on kuitenkin sangen heikko. Arkeologinen tutkimus ei ole vielä sillä kannalla, että se voisi varmuudella määrätä kivikauden ihmisten kansallisuutta. (Setälä 1894b: 623.)

Samaisesta Väinö Wallinin (sittemmin Voionmaa) *Suomen kansan esihistoria*-teoksen (1894) arvostelusta käy ilmi, että Setälän ajoitukset kantakielivaiheille ja kielikontakteille olivat jo 1890-luvulla kestäväällä pohjalla:

– – hra W. puhuu kymmeniä tuhatta vuosia (!) kestäneistä aikakausista, jota vastoin kielentutkijat eivät luule suomalaisten lopullista maatiieteellistä eroa mordvalaisista saatettavan asettaa kolmeakaan tuhatta vuotta taaksepäin – – (Setälä 1894b: 624.)

Lähelle Setälän ajoituksia ovat fenno-ugristit päätymässä jälleen 21. vuosisadalla, pitkien jatkuvuusteoreettisten harhapolkujen jälkeen. Yhtä ajankohtainen on taas myös suppean alkukodin puolustusargumentti, joka sekini oli vuosikymmeniä unohduksissa. Sen yhteydessä Setälä myös määritteli hienosti kielihistoriallisen yhtäpitävyyssperiaatteen, jonka unohtaminen on vienyt monet myöhemmät esihistorian kirjoittajat väärille teille:

Hra W. väittää – – että suomalaiset puheenalaisina aikoina olivat laajoilla aloilla liikkuvaa paimentolais- ja

metsästäjäkansaa, jonka liikkuma-alue ulottui Suomenlahden eteläpuolelta Suomeen asti, ja että silloin »seurustelu oli koko laillakin pitkämatkaisempaa ja maantieteellinen yhteys paljonkin laaja-alaisempaa kuin kiintonaisten asutuksen aikoina.» Kielimiehet sitä vastoin katsovat hänen väitteensä mukaan asioita »liian nykyaikaisilla silmillä», ja erittäin olen minä tehnyt väärin käyttäessäni »uudenaikaisia kielilainain esimerkkejä muinaisten kokonaan toisenlaisten olojen kuvaamiseksi».

Hra W. kenties ei tiedä, että se suuri metodillinen edistys kielitieteessä, joka viimeisinä vuosikymmeninä on tapahtunut, on seurauksena juuri siitä, että on opittu katsomaan kielen kehitystä »nykyaikaisilla silmillä», s. o. opittu ymmärtämään, että kielen elämässä muinaisinakin aikoina vallitsivat samanlaiset faktorit kuin nykyään. (Setälä 1894b: 626.)

Hyvin ajankohtainen on Setälän tuomio hätäilylle »poikkitieteelliselle» esihistorian kokonaisuudelle:

Hra W. tahtoo puolustuskirjoituksessaan antaa lukijalle sen käsityksen, että erimielisyys hänen ja kielentutkijain (voimme lisätä: kaikkien esihistoriamme tutkijain) välillä tulee siitä, että me kaikki olemme yksipuolisia, katsomme asioita vain yhdeltä kulmalta, jota vastoin hän keskiseltä asemaltaan pitää kaikki langat kädessään. Minullakin puolestani on se vakaumus, että tämä erimielisyys tulee siitä, että hra W. vielä toistaiseksi ei varsinaisena tutkijana edusta yhtäkään niistä tieteistä, jotka muinaisuuttamme valaisevat, mutta minä katson hänen »Esihistoriansa» todistavan sitä, mitä olen tämän Valvojan vihon ensimmäisessä kirjoituksessa sanonut, että uusien hyväksyttävien tulosten saavuttaminen, jota hra W. on tavoitta-

nut, ei ole mahdollinen ilman tunnollista ja vaivalloista detaljitutkimusta, sekä myöskin, että selvän yleiskuvan antaminen hyvin suuressa määrin on riippuvainen detaljien tuntemisesta. Jos hra W. vastaisuudessa ottaa selvittääkseen jonkun ahtaamman esihistoriallisen alan ja siihen syventyy, niin on varmaan tällöinen työ kasvatava hänessä sitä malttia ja itsekritiikkiä, sitä uskollisuutta vähässä, joka on tieteellisen työn ehtona, ja silloin me voimme hänen kyvyllään ja lahjoiltaan toivoa kypsää hedelmiä muinaisuutemme viehättävältä, mutta vaikealta työsaralta. (Setälä 1894b: 628.)

Asetelma toistuu hämmästyttävän samanlaisena vuosikymmenestä toiseen. Setälän sanoista välittyy asialleen omistautuneen tutkijan ahdistus ja oikeutettu suuttumus oman alansa suurena synteesinä markkinoidun tekstin äärellä, jonka kirjoittaja ei ole ymmärtänyt tai halunnutkaan ymmärtää alan metodeja ja niiden rajoituksia. Närkästys on omiaan te-

rävöittämään ilmaisua, ja niinpä samaisen Wallinin kirjan arvostelussa Setälä osuvasti kiteyttää kielitieteen merkityksen esihistorian tutkimukselle:

Muinaisajan muistomerkkeihin ei ole useimmiten liittynyt mitään selvää todistusta, joka osoittaisi, minkä kansan luomia ne ovat. Vertailevan muototutkimuksen kautta ja ottamalla huomioon, mitä kansojen olopaikoista muuten tiedetään, on kuitenkin, ainakin johonkin määrin, voitu määrätä, mihin aikakauteen ja kansaan muinaisjäännökset kuuluvat; kuitenkin on muistettava, että muinaistieteen avulla oikeastaan saadaan selville kulttuurialueita, ei kansallisuusalueita. Kansan nykyinen aineellinen ja henkinen elämä taas on niin moninaisen kehityksen ja ulkovaikutuksen tulos, että esihistoriallisten yksinkertaisten olomuotojen selvittäminen sen perusteella tuottaa suuria vaikeuksia; sitä paitsi on metodillinen vertaileva kansatiede ja folklore oikeastaan vasta

E. N. Setälä työhuoneessaan Toimelan alakerrassa. Kuva: Aarne Pietinen 1934, Museovirasto.

alullaan. Se inhimillisen kulttuurin tuote, joka nykyaikaan jatkuvana sallii tutkivan ihmishengen luoda silmäyksen kauimmaksi historiantakaisiin aikoihin, on kieli. Kieli on kaiken inhimillisen kehityksen kuvastimena: kieli ja ajatus ovat kulkeneet rinnan, ja ilman ajatusta ei ole mitään kehitystä. Niitä eri kerroksia, jotka kielessä nykyään esiintyvät rinnakkain eri viljelyskautten kuvastajina, on nykyaikainen kielitiede, saavuttamansa etevän metoodin kautta, osannut yhä enemmän toisistaan erottaa, ja siksi ovatkin kielitieteen tulokset esihistoriallisissa kysymyksissä mitä suurimmassa määrin lukuunotettavat. (Setälä 1894a: 535–536.)

Setälän suurhanke

Lopuksi muistettakoon, että Setälä ideoi ja pani alulle suomen sanojen etymologiaa käsittelevän kirjallisuuden kokoamisen ja luettelemisen sekä sille perustuvan etymologisen sanakirjan toimittamisen. Tämän työn hän aloitti johtamalla tuohon aikaan ainutlaatuisen bibliografisen sanaluettelon toimittamisen suomen germaanista lainoista (Setälä 1913). Setälän alulle paneman työn hedelminä ilmestyivät vuosikymmeniä myöhemmin *Suomen kielen etymologinen sanakirja* (SKES) ja *Suomen sanojen alkuperä* (SSA). Etymologista kortistoa ja sittemmin tietokantaa kerättiin 1920-luvulta saakka aina vuoteen 2003, jolloin opetusministeriö ja Kotus katsoivat, ettei yhteiskunnalla ole siihen enää varaa. Onneksi Setälän aikainen Suomi oli tässä suhteessa varakkaampi!

SANTERI JUNTILA
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Lähteet

NILSSON, TORBJÖRN 2001: A new treatise on Baltic loanwords in Finnish. – *Linguisti-*

ca Baltica 9 s. 177–194.

- SETÄLÄ, EMIL NESTOR 1891: *Yhteissuomalainen äännehistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1894a: Kielentutkimus ja Suomen kansan esihistoria. – *Valvoja* 14 s. 535–547.
- 1894b: Vastaus hra Väinö Wallinille. – *Valvoja* 14 s. 621–628.
- 1896: A finn-ugor δ és δ' . – *Nyelvtudományi Közlemények* 26 s. 377–437.
- 1900: *I. N. Smirnow's undersuchungen über die ostfinnen. Ein gutachten, an die Kaiserl. Akademie der Wissenschaften zu Petersburg angegeben*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XVII, 4. Helsingfors.
- 1906: *Zur herkunft und chronologie der älteren germanischen lehnwörter in den ostseefinnischen sprachen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XXIII, 1. Helsingissä.
- 1912: Aus dem gebiet der lehnbeziehungen. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 12 s. 161–289.
- 1913: Bibliographisches verzeichnis der in der literatur behandelten älteren germanischen bestadteile in den ostseefinnischen sprachen. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 13 s. 345–475.
- 1916: Suomensukuisten kansojen esihistoria – *Maailmanhistoria II* s. 476–516. Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö.
- 1932: *Sammon arvoitus*. Isien runous ja usko I. ”Suomen suku” laitoksen julkaisu I. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1955–1979.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä I–III*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1992–2000.
- THOMSEN, VILHELM 1869: *Den gotiske sprogklassen indflydelse på den finske. En sproghistorisk undersøgelse*. København: Den Gyldendalske boghandel.
- 1890: *Beröringer mellem de finske og*

de baltiske (litauisk-lettiske) sprog. En sproghistorisk undersøgelse. København: Blanco Lunos.

WALLIN, VÄINÖ 1894: *Kuvallinen Suomen*

historia vanhimista ajoista nykyaikaan saakka. Ensimmäinen osa. Suomen kansan esihistoria. Jyväskylä: K. J. Gummerus.

E. N. Setälän kieliopin merkitys fennistiikalle

Vuosi 1880 oli tärkeä suomen kielen kuvaukselle. Silloin valmistui Elias Lönnrotin *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja* ja Emil Nestor Setälän suomenkielinen *Suomen kielen lause-oppi*, alaotsikoltaan *Oppikirjan koe*. Lönnrot oli 78-vuotias emeritusprofessori, Setälä 16-vuotias koululainen. Lönnrotin sanakirja oli kaksiosainen, siinä oli yli 2 000 sivua ja runsaat 200 000 hakusanaa. Setälän kirjasssa oli 54 sivua. Harva tuntee tuon sanakirjan, ja sen korvasi 1900-luvun puolivälissä valmistunut suurteos *Nykysuomen sanakirja*, jonka esipuheessa ei Lönnrotin sanakirjaa edes mainita. Setälän kieliopista sen sijaan tuli vuosikymmeniksi ellei peräti vuosisadaksi koulujen ja yliopistojen oppikirja ja oikean suomen käytön symboli.

Kuten kaikki tietävät, kielioppi, grammatiikka on lähtöisin antiikista. Vähemmän tunnettua on, että alun perin sen tehtävänä oli kuvata ja selittää parhaiden kirjoittajien kieltä, sittemmin latinan kieltä ja kirjallisuutta myös muunkielisille. Grammatiikasta kehittyi käytännöllinen vieraan kielen opetusoppi. Vuosisatojen vierieissä sen rinnalle rakentui Aristoteleen logiikkaan pohjaava filosofinen kielioppi, joka tavoitteli kaikille kielille yhteisten ominaisuuksien kuvaamista. Kaikki kielet tuntuivat vain kovasti muistuttavan rakenteeltaan latinaa. Kieliopilla on siis kahdet juuret: normatiivinen kielikohtainen opetusoppi ja yleispätevä inhimillisen ajattelun kuvaus tai sen tavoittelu.

Kieliopissa on määritelmiä ja sääntöjä, sanojen taivutusparadigmoja, selityksiä

ja huomautuksia, mutta mitä kieliopin säännöillä tarkoitetaan? Ovatko ne aukottomia ja kattavia, sellaisia jotka määrittävät ja rajaavat, konstituovat kielen, kuten šakkipelin säännöt? Ovatko kieliopin säännöt normeja, ohjeita ja neuvoja vai empiirisiä yleistyksiä kielenpuhujien vaivattomasti hallitsemista käytänteistä? Miten kattavia säännöt voivat olla? Hiljattain edesmennyt kielitiedettä harrastanut yhteiskuntatieteilijä Klaus Mäkelä on nimitänyt sanalla *sääntönen* sellaista ”puolisääntöä”, jonka poikkeuksia ei voida luetella, koska niitä on arvaamaton määrä. Tällaisia oikeastaan aika monet kieliopin säännöt tuppaavat olemaan.

Kun puhutaan Setälän kieliopista, voidaan tarkoittaa montaa asiaa. Hänen *Lause-oppinsa* ilmestyi siis ensimmäisen kerran vuonna 1880, *Äänne- ja sanaoppinsa* vuosisadan vaihteessa, 1898. Lauseopin 14. painos vuodelta 1960 oli Matti Sadeniemen ”tarkistama”, ja *Äänne- ja sanaopista* ilmestyi 1965 Matti Sadeniemen uudistama 17. painos. Aikaa myöten kielioppien osat yhdistyivät Setälä-Nieminen-Ojajärven nimellä kulkeväksi *Suomen kielen oppikirjaksi*, jonka 24. painos ilmestyi vuonna 1974. Esipuheen mukaan se oli ”opettamisen käytännöllisiä päämääriä silmällä pitäen tarkoituksenmukainen”. Tähän oppijaksoiksi jaoteltuun laitokseen kuului yksi oppijakso oikeinkirjoitusta ja yksi tyyli- ja runousoppia, ja näistä laitoksista ilmeisesti polveutuu yleinen kaduntallaajan käsitys siitä, että kielioppia ei ”osata”, siis ei hal-